

Traducătorii poemului lui Lucrețiu sînt împărțiți în ceea ce privește versiunea exactă a titlului : în cursul istoriei interpretării poetului latin s-au adoptat două soluții : *Despre natura lucrurilor* și *Despre natură*¹. Dar numai rareori una sau cealaltă din traduceri a fost sprijinită cu argumente : pentru prima, literală la prima vedere, argumentele n-au fost considerate necesare ; cea de a doua, mai liberă și mai clară, apare mai frecvent în traduceri adresate unui public mai larg și, de aceea, lipsite de comentarii unde o astfel de discuție și-ar fi putut găsi locul.

Reluarea problemei ni s-a părut oportună deoarece, pe de o parte, două ediții recente au repus chestiunea pe tapet și, pe de altă parte, fiindcă socotim că în general argumentele invocate sînt exclusiv din domeniul filologiei pure, fără a se fi recurs la faptele lingvistice propriu-zise, la faptele de istorie a limbii.

Pe cît se pare, primul care a deschis dezbaterea este Constant Martha, în 1869, într-o notă la binecunoscutul său studiu : „Nu știu de ce se persistă în a traduce titlul poemului prin cuvintele : *Despre natura lucrurilor*. Cele două cuvinte „rerum natura” corespund cu ceea ce noi numim *Natura*, ceea ce este foarte diferit, mai ales din punctul de vedere al științei”².

Într-adevăr, pare neîndoios că titlul pe care Lucrețiu l-a dat poemului său trebuia să corespundă, în intențiile sale, titlului περὶ φύσεως al lui Epicur și Empedocle, principalii săi inspiratori și maeștri³.

* O versiune franceză a acestui articol a fost publicată în culegerea *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957.

¹ Cu variante neînsemnate, ca *Poemul naturii*.

² Constant Martha, *Le poème de Lucrèce*², Paris, 1873, p. 222, notă.

³ Vezi ediția Munro³, p. 323 : Ernout-Robin, *Comm.* I, p. 1. E de notat că, în aceeași epocă, un oarecare Egnatius a scris o lucrare cu același titlu ca Lucrețiu, din care Macrobius (VI, 5, 2 și 12) ne păstrează cîteva fragmente. Se crede în general (vezi Pauly-Wissowa, s.u.) că e vorba de un imitator al lui Lucrețiu.

Rămâne de stabilit de ce Lucrețiu n-a intitulat lucrarea sa numai *De Natura*, avînd în vedere că acest termen este folosit, cu sensul „φύσις”, fără determinarea *rerum*, în numeroase pasaje. Lucrările recente pe care le-am menționat mai sus, excelenta ediție academică a lui F. Petrovski¹ și textele alese ale lui Georges Cogniot² răspund la această întrebare afirmînd că Lucrețiu a vrut să sublinieze valoarea celui de al doilea termen (adică „a lucrurilor” — *rerum*)³, cu alte cuvinte, că există deosebiri între expresia *rerum natura* și termenul *natura*.

Problema trebuie, credem, examinată în cadrul constituirii unui vocabular filozofic la Roma. Efortul conștient al lui Lucrețiu în această direcție precede cu puțin opera lui Cicero⁴ „a quo in lingua latina philosophia inchoata et perfecta est”⁵. Înaintea lui Lucrețiu n-a existat aproape nimic în acest sens⁶, ceea ce explică plingerile repetate ale poetului cu privire la „patrii sermonis egestas”⁷.

Astfel stînd lucrurile, ar fi fost imposibil să se dea poemului titlul *De rerum natura*, deoarece *natura* nu avea de loc sensul filozofic pe care l-a căpătat mai târziu, grație, poate, lui Lucrețiu. Într-adevăr, destul de rarele atestări ale acestui cuvînt înainte de Lucrețiu îl prezintă ca un abstract al verbului *nasci*, cu sensul foarte apropiat de cel al verbului; traducerea „naștere” este clară în pasaje de felul:

Aurum, id fortuna inuenitur, natura ingenium bonum

(Plaut, *Poen.*, 302)

sau :

Natura tu illi pater es, consiliis ego

(Terențiu, *Ad.*, 126 ;
cf. *ib.*, 902)

În alte pasaje, cuvîntul desemnează calitățile naturale (aproximativ sinonim cu *ingenium*), fără însă ca valoarea verbală să fie absentă, cîm o dovedește punerea în opoziție a termenului cu alte abstracte verbale analoage :

Tametsi bona es natura, reddunt curatura iunceam

(Terențiu, *Eun.*, 316)

¹ Lucreti, *De rerum natura libri VI*, recognovit uersibusque Rossicis conuertit Theodorus Petrovski, Moscova, 1945 și Lucreti, *De rerum natura libri VI*. Dissertationes, commentarii, Epicuri et Empedoclis fragmenta curauit Theodorus Petrovski, Moscova, 1947. Discuția care ne interesează se află în cel de-al doilea volum, p. 299 și urm.

² Lucrèce, *De la nature des choses*, textes choisis, préface, commentaire et notes explicatives par Georges Cogniot, Paris, 1954. Traducerea titlului este discutată la pagina 93.

³ G. Cogniot, *loc. cit.*

⁴ Primul tratat filozofic al lui Cicero, *De republica* a fost început în 54 (cf. L. Laurand, *Cicéron*², Paris, 1935, p. 56), un an după moartea lui Lucretiu. Oricare ar fi ipotezele formulate recent asupra datei publicării poemului *De rerum natura*, rămîne stabilit că Cicero a avut această operă în mină începînd din februarie 54.

⁵ Augustin, *Contra Ac.* 1, 8.

⁶ Vezi Armand Pittet, *Vocabulaire philosophique de Sénèque*, I, Paris, 1937, p. 3—8.

⁷ Lucrețiu, *op. cit.*, I, 832 ; III, 260 ; vezi, de asemenea, I, 135—139.

Acest cuvînt, lipsit de orice sens filozofic¹, a fost ales de Lucrețiu pentru a reda gr. φύσις (abstract, la rîndul său, al verbului φύω), menținîndu-i în același timp cea mai mare parte a semnificațiilor anterioare².

Era necesară acreditarea acestei valori noi a cuvîntului în fața cititorilor. În vederea acestui scop, în situații analoage, scriitorii latini anteriori puneau în paralelă termenul latin căruia i se adăuga un sens nou cu corespondentul său grec :

*Nec quisquam sophiam, sapientia quae perhibetur
In somnis uidit prius quam sam discere coepit*

(Ennius, *Ann.*, 227—228 Vahlen)

Sophiam uocant me Grai, uos sapientiam

(Afranius, 299 Ribbeck)³.

Lucrețiu, care evita împrumuturile directe în terminologia filozofică⁴, și care, ca poet, nu se putea opri la lungi discuții terminologice, a ales o cale mai subtilă : la început, titlul furnizează o orientare generală asupra conținutului poemului, expresia *de rerum natura* avînd ca prim sens, cunoscut și înțeles de vorbitori, „despre nașterea lucrurilor”, „despre felul în care s-au născut lucrurile”⁵, „despre caracterele naturale ale lucrurilor”. După aceea, expresia este reluată de două ori în cursul invocației (I, 21, 25), cu un sens foarte apropiat de cel primitiv în primul pasaj, mai general în cel de al doilea. Apoi Lucrețiu folosește cuvîntul *natura*, fără determinare, după ce comunicase explicit cititorului obiectul poemului (I, 56, 57) : sensul termenului este încă vag, cititorul poate rămîne nelămurit asupra valorii lui exacte, dar contextul este clar și înțelegerea pasajului nu suferă. În pasajul următor, noțiunea se precizează : este vorba de Epicur care, cel dintîi, dorește să forțeze

Naturae... portarum claustra

(I, 71)

și care, învingător,

*refert nobis ... quid possit oriri,
Quid nequeat*

(I, 75—76)

¹ *Natura* nu este atestat în fragmentele lui Ennius (Vahlen), ale lui Lucilius (Marx) și ale lui Cato (Jordan) ; în *De agricultura* a acestuia din urmă se găsesc cîteva atestări în capitolul consacrat verzei (CLVII, de patru ori), cu sensul de „caracteristică”, „calitate”. Același este sensul cuvîntului la Accius, fr. 11 Baehrens, și, în ultimă analiză, în *Aratele* lui Cicero (v. 160 Buescu) :
quae sideribus claris natura poliuit

unde avem de-a face cu o traducere liberă, fără ca în original să fie vorba de φύσις (Aratos, *Phaen.*, 375 și urm.).

² Vezi mai jos, p. 194, nota 1.

³ Vezi A. Meillet, *Esq.*⁴, p. 194.

⁴ Se știe că nu se găsesc decît doi termeni filozofici grecești în toată opera sa : *harmonia* (III, 130, 118, 131) și *homoeomeria* (I, 830), ambii desemnînd noțiuni provenind din școli adverse ; poetul nu cîștă să atragă atenția asupra caracterului de intrus al acestor termeni.

⁵ Cf. E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948, p. 103. Al. Slijpen, *Donum natalicium Schrijnen*, p. 724 și urm., a arătat că sensul „naștere, generare, proveniență, origine” persistă în întregul poem.

Aşadar, *natura* nu este numai felul în care lucrurile universului s-au născut, ci şi organizarea generală a lumii. Această idee de sistem riguros, supus unor legi, revine şi capătă consistenţă în mintea cititorului prin frecvenţele asocieri ale cuvîntului *natura* cu verbe ca *pati*, *reposcere*, *posse* (I, 224, 263, 321; II, 168, 369, 945, 1010): *natura* permite sau nu, poate face ceva sau nu, cere ceva etc.; existenţa legilor este în sfîrşit afirmată explicit prin expresia *foedera naturai* (I, 586; II, 302). După aceasta, orice cititor poate înţelege valoarea pe care Lucreţiu o atribuie termenului *natura* şi, pentru a înlătura orice echivoc încă posibil¹, stabileşte identitatea între acest cuvînt şi expresia *rerum natura* într-un pasaj ca celebra prosopopee, unde vorbele naturii sînt introduse cu ajutorul expresiei *rerum natura*, în timp ce în concluzie poetul se serveşte de termenul simplu:

*Denique si uocem rerum natura repente
Mittat ...*

(III, 931—932)

*Quid respondemus, nisi iustam intendere litem
Naturam*

(III, 950—951)²

Este clar, credem, că *natura* şi *rerum natura* sînt sinonime şi înseamnă, în afară de „naşterea, explicarea lucrurilor”, şi „ordinea, sistemul universului”. Care este, aşadar, traducerea cea mai apropiată a titlului? Înclinăm categoric către *Despre natură*, căci prin termenul *natură* se traduce în terminologia filozofică modernă gr. φύσις, corespondent exact al celor două expresii latine. Traducerea *Despre natura lucrurilor* păcătuieşte nu numai prin insuficienţa ei claritate şi prin caracterul ei greoi, dar şi datorită faptului că este echivocă şi nu redă exact ideea conţinută în expresia latină: în limbile moderne, *natura lucrurilor* înseamnă „felul de a fi al lucrurilor” în timp ce *rerum natura* implică ideea de origine, de dezvoltare, de funcţionare, caracterul de abstract verbal al cuvîntului fiind totdeauna prezent în conştiinţa vorbitorilor.

СМЫСЛ ЗАГЛАВІЯ DE RERVM NATVRA

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Ставится вопрос, переводится ли *De rerum natura* „о природе вещей” или только „о природе”. Автор склонен принять второе решение, так как название поэмы Лукреция соответствует заглавию περὶ φύσεως Эпикура и

¹ Fiindcă poetul continuă să folosească *natura*, cu sau fără determinare (de tipul *animi*, *ardoris* etc.), în sensul curent „calitate, caracter natural” (I, 602, 682, 769; II, 583, 818; III, 35, 130, 167; IV, 859, 1200 etc.).

² Fără îndoială că în poem mijloacele de acreditare a valorii φύσις pentru termenul *natura* nu se prezintă într-o succesiune atît de sistematică ca în expunerea noastră: aceasta se datorează în parte felului în care poemul a fost compus şi, totodată, faptului că scopul lui Lucreţiu este de a expune o doctrină şi nu de a crea o terminologie.

Эмпедокла; Лукреций не мог назвать свое произведение *De natura*, ибо слово *natura* в то время не имело своего философского значения.

Автор изучает приемы, которыми Лукреций пытается раскрыть философский смысл слова *natura* и обращает внимание на тот факт, что для латинского поэта *natura* и *rerum natura* являлись синонимами (т. III, 931 и 951).

LE SENS DU TITRE DE RERVM NATVRA

RÉSUMÉ

Le problème qui se pose est de savoir si l'on doit traduire le titre *De rerum natura* par « de la nature des choses » ou bien, simplement, par « de la nature ». L'auteur incline vers la seconde solution, parce que : 1° le titre du poème de Lucrèce correspond au *περὶ φύσεως* d'Epicure et d'Empédocle et 2° que Lucrèce ne pouvait pas intituler son ouvrage *De natura*, le mot *natura* n'étant pas, à l'époque, pourvu de sa signification philosophique.

L'auteur met en évidence les procédés à l'aide desquels Lucrèce cherche à accréditer auprès des lecteurs le sens philosophique de *natura* et attire l'attention sur le fait que pour le poète latin l'expression *rerum natura* et le mot *natura* sont synonymes (III, 931 et 951).
